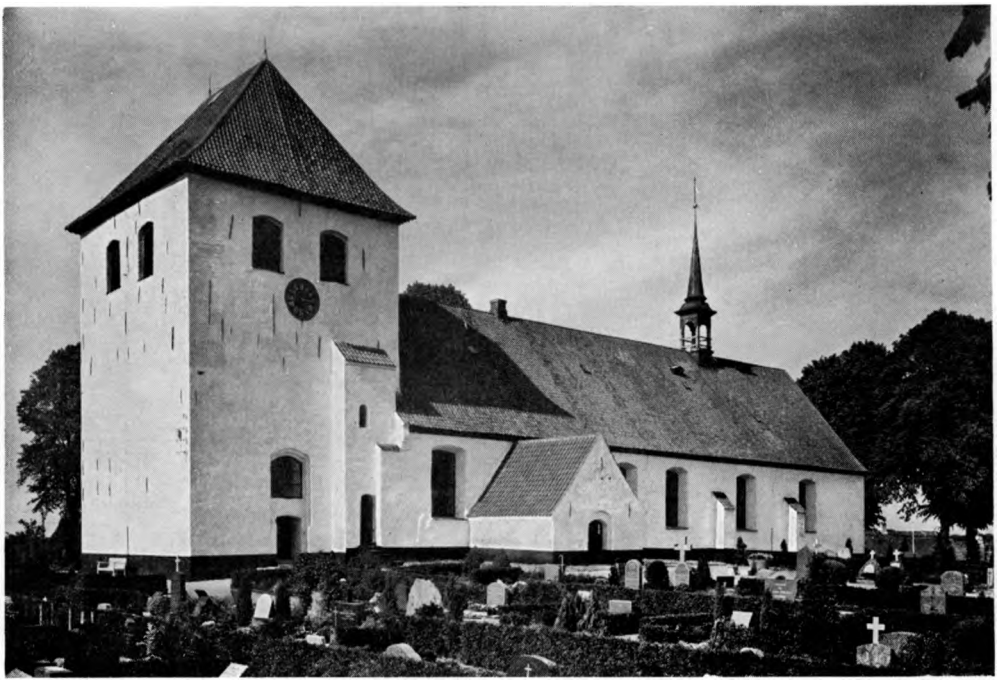

V. M. 1960

Fig. 1. Ulkebøl. Ydre set fra sydvest.

ULKEBØL KIRKE

ALS SØNDER HERRED

Kirkens værnehelgen er ukendt, men i præsteindberetningen til Thurah 1755 omtales, at kirken fordum har båret navn af *S. Jakobs* kirke. Da dens forhold i middelalderen er meget dårligt oplyst, bør det anføres, at Klinting i sognet nævnes som Kongelev i Kong Valdemars jordebog. Oprindelig må sognet have omfattet det nuværende Sønderborgs område, og endnu 1523 omtales Sønderborg-kirkernes anneksforhold til Ulkebøl[1], ligesom det ses, at kirkerne i 1487 havde fælles præst[2] (jfr. p. 2058). Kirken lå allerede før reformationen under landsherren[3] (sml. klokke 1609 og †alterklæde 1742). 1764 overdrog kongen patronatsretten til hertugen af Augustenborg (sml. †alterklæde og alteropbygning med orgel), dog således, at kirken skulde forblive under Fyns stift[4]. 1848/52 overtoges den af den danske stat.

1658 led kirken på forskellig vis under Brandenburgernes plyndringer[5], således blev vinduerne brudt »i næste uge for fasten«, og penge, messesærk, messehagel, alterkalk og disk m. m. røvedes.

1686/87 omtales, at tiendekornet forvaredes på kirkeloftet[6].

Kirken ligger på en højning midt i den gamle landsby. Kirkegården hegnes af kløvstensdiger, som et par meter inde følges af en række store linde, der nord og syd for kirken danner alléer mod denne. I nord, syd og øst er der portpiller af gule sten; køreport og fodgængeråbninger i øst har fløje af støbejern

fra forrige århundrede, de øvrige er af fladjern og helt moderne. En skolebygning i kirkegårdens sydøsthjørne blev nedrevet 1939, og 1954 indviedes en annekskirkegård syd for kirken, på landsbygadens modsatte side (kronik). Kirkegården, der endnu i begyndelsen af 1800'rne blev anvendt til græsning for køer, får og gæs, således som det var almindeligt i herredet[7], havde tidligere murede og tagdækkede kirkegårdsportaler til alle verdenshjørner, benævnt efter sognets byer, således 1750 Vollerupporten og Ulkebølporten og 1761 Sandsmarkporten[8] samt 1705 kapelanilågen på den nørre side[5]. Om de to porthuse nævnt 1759[6] og Vollerup-porthus 1770[8] er identiske med portene eller selvstændige bygninger i umiddelbar tilknytning til disse, kan ikke afgøres.

†*Kirkeriste* fandtes i alle indgange, og navnet optræder undertiden som synonym for disse, f.eks. 1668, da man forbedrede alle »Kirckeryster på Taget«[5].

To *kirkestalde* tilhørende bønderne i Vollerup og Klinting, den første fra 1798, er bevaret; de er af bindingsværk og ligger henholdsvis nordøst og øst for kirken. To andre stalde nord for kirken, tilhørende folk fra Kær og Ulkebøl, er nedrevne[9].

Et *fritstående* †*klokkehus* af træ blev brøstfældigt i den store storm 1634 og derpå forsynet med ny bræddebeklædning[5]. Efter en vejrskade 1688 fornyedes dele af beklædning og spåntag; samtidig repareredes klokkehusets store stolpe[6], hvilket formentlig betyder kongestolpen. Få år senere, 1696, overflyttedes klokkerne til det murede tårn; bygningen blev derpå nedrevet, og i de nærmest følgende år benyttedes materialerne til reparation af tårn, †tagrytter, tagværk og kvindestole[6].

Kirken er et langhus, bestående af romansk skib og jævnbred østforlængelse fra 1787, med tre tilbygninger: tårn i vest og våbenhus foran skibets syddør, begge gotiske, samt i nord et trappehus fra 1774(?). Forsvundet er det romanske kor, et senromansk tårn(?), et benhus, en tagrytter over det gamle kor og muligvis et spir på tårnet. Orienteringen har lille afvigelse til nord.

Det romanske anlæg, hvoraf kun skibets langmure er i behold, har været af anselige dimensioner. Det oprindelige †*kor,* som efter gentagne reparationer i nord og øst blev nedrevet 1787 (p. 2333), havde lige østgavl. Skibet er opført af *rå kamp* over en bindig sokkel af råt tilhugne granitkvadre. Den eneste synlige, oprindelige åbning er den rundbuede syddør, som er sat af groft hugne *granitkvadre* og forsynet med et uregelmæssigt, korsprydet *tympanon,* der synes at være ophugget. Skibets norddør var antagelig i brug endnu 1773[8].

Tilføjelser og ændringer. Skibets vestende er helt ombygget med munkesten i munkeskifte. I gavlen, et stykke over den nuværende tårnarkade, ses rester af to halvstensstik, som muligvis er spor efter to hvælv, men hvis dette er rigtigt, må der i senromansk tid være planlagt eller opført et †*tårn* af munkesten, der enten var smalt (i øst-vest) og dækket af to hvælv eller kvadratisk

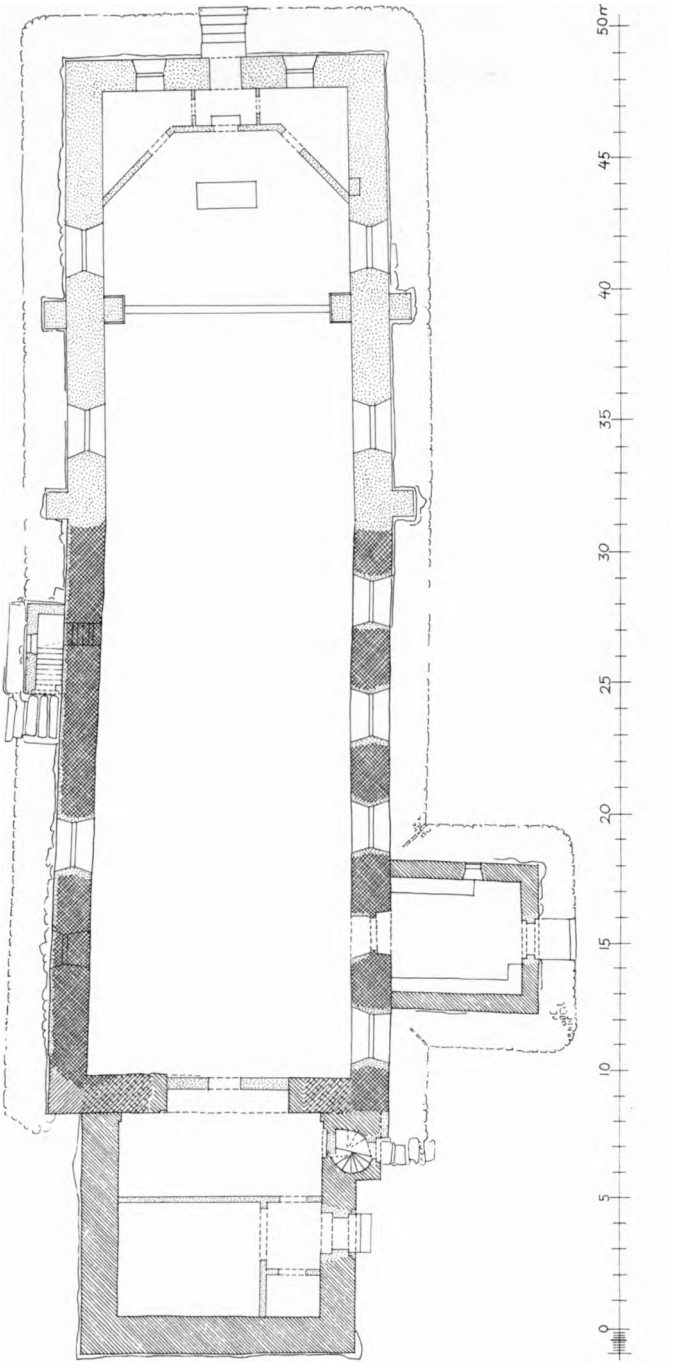

Fig. 2. Ulkebøl. Plan. 1:300. Øst opad. Målt af H. H. Olrik 1957.

og dækket af fire hvælv på en midtpille. Hvorledes svaret end er, må det eventuelle tårn være forsvundet i løbet af 1400'rne, thi på den tid blev skibet forsynet med en blændingsprydet, *vestre taggavl,* der har savskifte i fodlinien

og fem store, spidsbuede højblændinger af halvstens dybde; i midtblændingen er der en fladbuet, nu tilmuret lysåbning. — Det var muligvis på samme tid, det senere nedrevne *kor* fik *hvælv* (nævnt efter 1675[6]) og tagrytter (p. 2334). Skibets bjælkeloft, der er omtalt som utæt 1589[10], benyttedes 1686 til opbevaring af tiendekorn[6].

Det nuværende, afvalmede *tårn* er af røde munkesten og formentlig opført o. 1500—50, men ændret meget; det er sandsynligt, at der fra første færd har været tre stokværk i stedet for som nu kun to. I det kvadratiske tårnrums østhjørner findes halvstenslisener, der kan have været beregnet for en hvælving, men som nu er ført op mod det flade loft, i højde med skibets murkrone. Rummet, der i syd har bevaret den øvre del af et fladbuet, falset vindue over en senere brudt dør, står i forbindelse med skibet gennem en rundbuet, delvis blændet arkade. I sydhjørnet mellem skib og tårn er der en samtidig spindeltrappe, som tidligere var tilgængelig fra tårnrummet gennem en fladbuet, falset dør, der i nyere tid er afløst af en udvendig. Omkring een meter over trappens udmunding i øvre stokværk findes en række radiært stillede bomhuller, og cirka een meter højere oppe har syd- og nordmuren blændede lysåbninger, som er fladbuede indvendig og rundbuede udvendig. Øverst følger fladbuede, falsede glamhuller, to i hver mur.

Tårnets gesims og det afvalmede tag stammer fra »Anno 1775«[8] (malet indskrift på den midterste bjælke); samtidig blev der på tagryggen opsat to fløjstænger kronet af forsvundne 13-oddede, forgyldte stjerner[8]. Også før 1775 var taget valmet, hvilket fremgår af tagreparationer f.eks. 1719—20[6]. Præsteindberetningen 1755 oplyser, at tårnet med »plat Tag ... Haver forhen Havt et Hoyt Spiir, Hvilcket for mange Aar siden af Torden skal være nedslaget«; hvis oplysningen er rigtig, må ulykken antagelig henlægges til o. 1630, thi 1632 blev tårnet repareret efter lynild forgangne år[6]. — Før 1787, da østforlængelsen blev opført, benyttedes tårnrummet sammen med skibet, og endnu i slutningen af forrige århundrede gik rummet under betegnelsen, den gamle kirke (kronik). Efter 1787 tjente det udelukkende som materialrum indtil 1939, da en del udskiltes til ligkapel (arkitekt Holger Mundt).

Våbenhuset foran skibets syddør, nævnt første gang 1645[5], er formentlig gotisk, af røde munkesten på en sokkel af kløvet kamp og enkelte råt tildannede granitkvadre. De lave flankemure har falsgesims, og den glatte gavl har en fladrundbuet, falset dør. Det indre har murede vægbænke og et tøndehvælvet træloft, der blev oplagt 1924 af hensyn til skibets tympanonprydede dør (kronik).

Trappehuset på skibets nordside er en halvtagsbygning, hvorigennem der er adgang til nordpulpituret (se dette); det er af gule sten og formentlig fra 1774, da der betaltes 64 mk. 2 sk. for opmuring af »der Trebe«[8]. Fundamentet og åb-

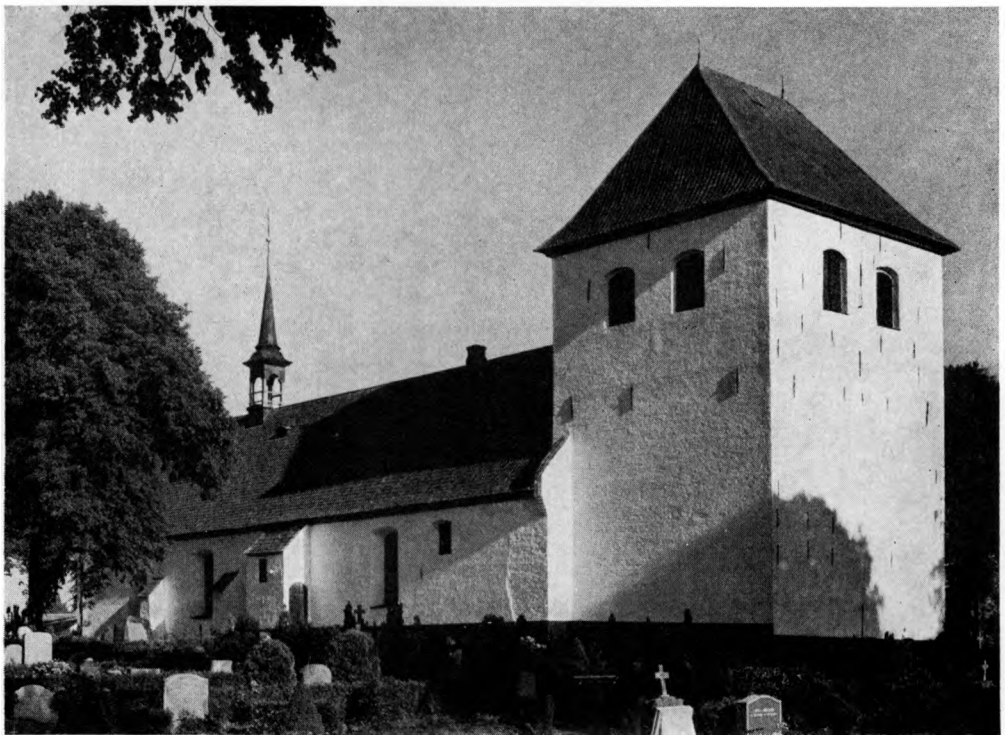

Fig. 3. Ulkebøl. Ydre, set fra nordvest. E. M. 1959

ningen i skibets mur (sml. dørfløj nr. 1) synes dog ældre og kan høre sammen med det 1694[6] omtalte halvtag, som muligvis rummede trappen til et 1690—91 opført pulpitur (p. 2345); det lille skur, der 1724 blev forsynet med loft af egedeller[6], var antagelig det ældre †trappehus.

I årene 1758—59[6] gennemførtes en indre istandsættelse af kirken, 1760—62 en ydre[8], der omfattede nyt tagværk og nye bjælker, som på grund af bygningens store bredde forsynedes med et hængeværk, der var forbundet »nach gehöriger Bau-Kunst«. Derefter maledes alt inventar og loftet (sml. loftsmaleri p. 2335), der som det foregående (nævnt 1749[8]) synes at have ligget på bjælkernes overside.

Østforlængelsen 1787 og samtidige arbejder på skibet. Allerede små 25 år efter den nævnte istandsættelse blev kirken genstand for en ombygning, som fuldstændig ændrede dens karakter. Det romanske kor med hvælv og tagrytter blev nedrevet sammen med triumfmuren; i stedet udvidedes skibet vældigt mod øst, og det forlængede kirkerum fik en trætøndehvælving og en udformning efter forbillede fra slotskirken i Augustenborg (p. 2161 ff.). — Arbejdet indledtes 1786[8], da murmester Carl Ulrich (fra Augustenborg) lod sine folk begrave lig, »som fantes som grundvolden blev sat«. Derefter fjernedes det gamle kor, således at resten af fundamentet kunde udlægges. De gamle mate-

rialer blev genanvendt i murenes inderside, mens ydersiden opførtes af små sten. Østgavlen blev etagedelt af hensyn til inventarets opbygning med prædikestol og orgel over altret, med en dør flankeret af to vinduer forneden og tre ens vinduer foroven; hver langmur forsynedes med to vinduer og tilsvarende indsattes i det romanske skib; hele langhuset fik en profileret trægesims. Det gamle tagværk blev nedbrudt og genopsat i ændret form sammen med forlængelsens nye, og i stedet for bjælkeloft blev der i tagværkerne ophængt en ret flad træhvælving, hvortil en del brædder, heriblandt nogle med maleri (p. 2335), genanvendtes fra det ældre loft. Overgangen fra væg til hvælving markeres af en stor og smukt profileret trægesims. På østvæggen, bag den 1888—90 indføjede, tresidede korslutning ses spor efter en trappe og skillevægge (fra et lille sakristi?), der hørte til den ældste indretning; endvidere findes der her prøver på hvælvingens ældste blågrå bemaling samt et stykke umalet gesims.

Da kirkerummet 1888—90 (kronik) fik sin nuværende tresidede østafslutning, blev dets østende ved en fladrund korbue udskilt som et selvstændigt korparti; dette forsynedes med en træhvælving af panelerede brædder over en konsolgesims.

En firkantet *tagrytter* med højt spir midt over østforlængelsen blev opført samtidig med denne[8]; det var formentlig dette træspir, militæretaten lod fjerne 1852, da kirken skulde benyttes til krudtmagasin[12], men det blev genopsat 1858[13]. Ved opførelsen 1787[8] blev de fire stolper i lanternen betrukket med segldug og oliemalet, og selve spiret fik spånbeklædning; begge dele udskiftedes 1875 med henholdsvis »zinkbly« og skifer[14].

En †*tagrytter* på det romanske kor kaldes snart det lille klokkespir (1674)[5] eller klokketårn (1690), snart Marck (dvs. Maria) klokkens spir (1721[6] og senere). Tagrytteren blev istandsat 1730 efter en lynskade, og da der foruden spån omtales syv nye stolper, kan man formentlig heraf slutte, at den var syv- eller snarere ottekantet forneden[6].

Et †*benhus,* antagelig det 1694 omtalte halvtag på kirkens sydside[6], var næsten øde 1668[5]; det blev istandsat samme år[15] og nedrevet 1700—01[6].

Tagværket over våbenhuset er gotisk, af eg, men ændret. Tårnets[11] er fra 1775, af fyr, hvoraf en del er genanvendt. Langhusets, ligeledes af fyr, er fra 1787 og af en særpræget konstruktion, der bærer kirkerummets tøndehvælving.

Kirken står hvidkalket med tjæret sokkel og rødt tag af vingetegl. Indtil 1733 var hele kirken tækket med dobbelte tagsten (munke og nonner), men dette år måtte man købe almindelige tagsten til en reparation »siden Ingen Huulsteen ere at faa til Kiøbs«[16]. De store, fladbuede vindueskarme af træ går antagelig tilbage til 1786. Gulve af ølandsfliser fra o. 1700 (sml. gravfliser p. 2351) og senere. Tøndehvælv og gesimser grålamede, vistnok 1878[14].

Vindfløj 1787, med forgyldt kugle og fane, hvori årstallet; fremstillet af F. C.

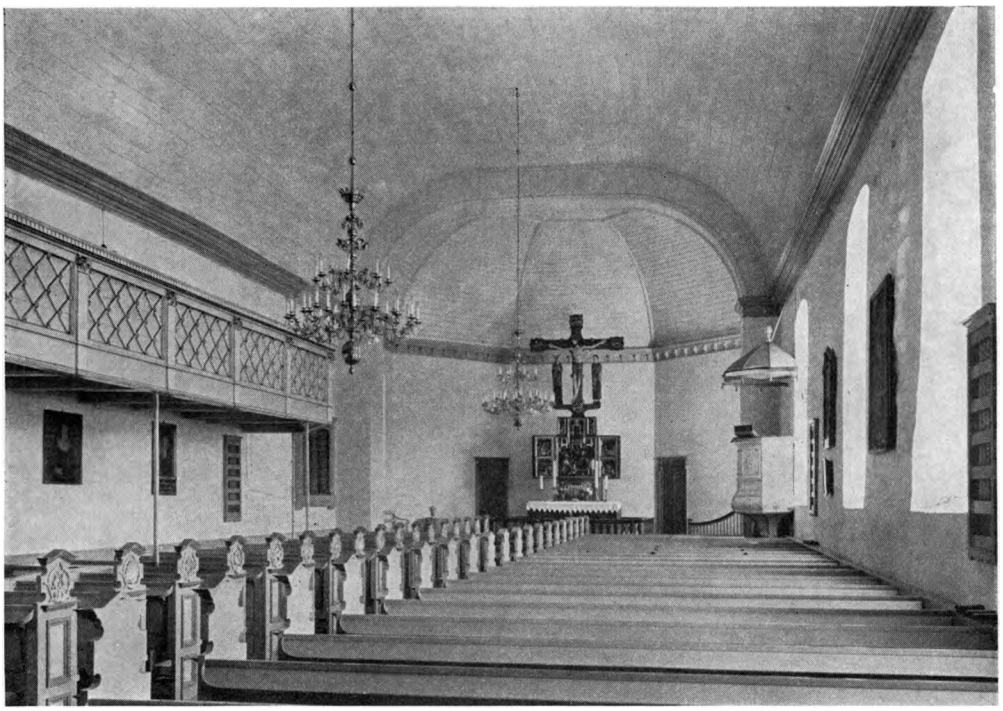

N. E. 1957

Fig. 4. Ulkebøl. Indre, set mod øst.

Gehzendsky (?), Sønderborg, fortrinsvis af leveret kobber og messing[8], der kan stamme fra en af de forsvundne; på tagrytteren. †Vindfløje. 1) nævnt 1719[16], på vesttårnet, 2) nævnt 1765, muligvis på den forsvundne tagrytter, med kobberhane på 5 ½ pund, ligeledes fremstillet af Gehzendsky og af ældre materialer, forgyldt af E. I. Hegerstedt[8].

†*Kalkmalerier*. 1772 blev der på det romanske kors østvæg, over krucifiks og altertavle malet løvværk med blå limfarve[8].

Loftsmaleri 1762. Vestligt på skibets træhvælv er, direkte på loftsbrædderne, malet en meget naiv fremstilling, i marmoreret, cirkulær ramme, af Johs. åbenbaring 1. kap. v. 12—20. Kristus med de syv stjerner i højre hånd, ildsluer fra øjnene og et tveægget sværd udgående fra munden, åbenbarer sig mellem de syv lysestager, i skyer, for den knælende Johannes, der holder en åben bog, hvori læses: »Gt. Io. Aaben. 1. Ca. 12. v.... Mal. 2. 7. 1762«. Dette år lod maler Hegerstedt ifølge regnskaberne ved sin svend N. Meyer male »en meget net figur« midt på loftet samt en sirlig blomst i alle fire hjørner[8]. Bemalingen af rammen foroven og -neden tyder på en supplerende reparation, som antagelig skyldes, at de bemalede brædder 1787 overflyttedes til det nye loft, der ligeledes maledes dette år[8].

INVENTAR

Ulkebøl ejer en for en landsbykirke usædvanlig skat i en fin, lille Antwerpen fløjalter-tavle, over hvilken en unggotisk krucifiksgruppe med en overlegemsstor Kristusskikkelse nu på en højst uheldig måde er anbragt. Det store, lyse kirkerum præges i øvrigt af en stor ombygning 1787 ff., hvor interiøret udførtes med Augustenborg slotskirke som forbillede. Såvel rummet med de fladbuede vinduer og det fladbuede træloft som ind-retningen med omløbende pulpiturer samt det store orgel, nu i vest, vidner endnu om rokokotidens udformning af fyrstekapellet med den pompøse prædikestols-alter-orgel-opbygning i øst, skønt en gennemgribende restaurering 1888—90 har ændret meget.

Alterbord, muret og pudset, 144 cm fra østvæggen, dækket af glatte bræd-der og af et nyere fløjls*alterklæde* med guldkors og galoner.

†*Alterklæder*. Inventariet 1692[6] omtaler et rødt alterklæde af »fint klæde bardyret«. 1742/43 anskaffedes et nyt for 18 rdl. af fint »Ponceau« (ɔ: valmue-rødt) klæde med guld »Camelhaar Frænseler« (ɔ: frynser) og tilbehør, og det kongelige navn, krone og våben broderedes derpå i sølv[6]. 1788 købtes 8 alen fint ægte »carmoisin Lacken«, og et messingdrevet, fyrsteligt navn med krone be-stiltes hos Fr. Chr. Hansen[8]; muligvis er disse initialer identiske med de to »sølv-bogstaver« F C (Frederik Christian? af Augustenborg), der endnu 1876 hang i degnestolen[17].

Altertavlen[18] (fig. 6—11) er et (stemplet) Antwerpen-arbejde fra første fjerdedel af 1500'rne med tre (oprindelig fire) par bevægelige fløje, to par til det 113 × 115 cm store midtskab, de inderste med relieffer (og malede bagsider), de yderste (nu ombyttede og vendt forkert) med malerier på begge sider, det tredie par, med relieffer og malerier, på hver side af midtskabets opskydende parti; her er yderfløjene forsvundne. Predellaen stammer fra tavlens restau-rering og genopstilling i øst 1888 ff. (se ndf.).

Reliefferne, der er udført på den for nederlandske altertavler fra denne tid karakteristiske måde med perspektiviske rum, hvis tre vægge er brudt af store stavværksvinduer, og hvori frit agerende personer optræder, indeholder, i midtskabet: kongernes tilbedelse (den heraldisk højre af de to drabanter har forkert vendt højre arm) og herover Marias himmelkroning, i nordfløjen, øverst: den hellige familie (fig. 10), nederst: S. Katharinas martyrium, i sydfløjen, øverst: Marias død, nederst: Gregors messe (fig. 11). I topfløjene, mod nord: kronet helgeninde med palmegren i højre og bog i venstre hånd, i baggrunden muligvis et tårn (altså Barbara?), mod syd: Katharina med sværd og hjul-stump, trædende på den liggende kejser[19]. — På flere af figurerne, således bl.a. på Josefs hoved og den venstre herolds, findes indbrændt byen Antwerpens mærke, en hånd med udspilede fingre.

Malerierne, der nu — på grund af de ombyttede og forkert vendte yderfløje — har forkert sammensætning og rækkefølge (jfr. fig. 7) sås oprindelig i følgende

N. E. 1957

Fig. 5. Ulkebøl. Indre, set mod vest.

orden fra nord til syd, når de to inderste storfløje var lukkede: 1) S. Franciscus med Jesusbarnet og krucifiks, 2) Maria med barnet under to svævende engle med krone, 3) S. Katharina med sværd, bog og hjulstump, trædende på kejseren og 4) S. Francisci stigmatisering. I lukket tilstand viser topfløjene malerier af 1) en helgen med opspringende lam (Ægidius?, forkert restaureret med lam i stedet for hind) og 2) S. Nicolaus af Myra med bispestav og bog, hvorpå de tre pengepunge, helgenen tilkastede faderen, der vilde sælge sine tre døtre som skøger. Når alle storfløje var lukkede, sås bebudelsen, engelen Gabriel til venstre, Maria til højre.

Såvel stafferingen af reliefferne som fløjenes malerier er hårdt opmalede ved restaureringen 1888—90, reliefferne antagelig delvis på grundlag af de oprindelige farver; nu står de med sort, rødt, blåt og lidt grønt samt mønstret polérguld og med blå og rosa baggrund for scenerne. 1772[8] gennemgik tavlen en mindre maler-istandsættelse, forgylderarbejdet rengjordes, guldet udbedredes med en gul farve og »indvendig imellem guldet« med en mørkeblå limfarve, overalt blev der »vedgjort«, ligesom kanterne udvendig og alle sider fik en blå oliefarve. 1951—52 konserveredes malerierne af P. Kr. Andersen.

Både de fintskårne, realistiske figurer uden de komisk-karrikerende træk,

som kendetegner så mange af de sene nederlandske tavler, og de smukke malerier, der i kvalitet hæver sig såvel over hjemlige som over nordtyske import-arbejder, er antagelig udført i samme værksted, og dette menes af Fr. Beckett[20] at have leveret den beslægtede tavle fra 1518 til brevkapellet i Lübeck Mariekirke. Altertavlen må formodes at være skænket kirken af et medlem af slægten Holck til Rønhave (jfr. †prædikestol nr. 1), muligvis Bertel Holck, omtalt 1506 og død 1535[21].

Ifølge kronikken 1841 var tavlen på dette tidspunkt »gemt« i kirken, dvs. anbragt på vestvæggen[22], hvor Haupt forefandt den 188 4 [23] i stærkt medtaget tilstand[24]. På hans tilskyndelse restaureredes den 1888—90 på Berlins Kunstgewerbemuseum — for 1685 mk. (kronik), hvorefter den anbragtes i øst under den store krucifiksgruppe (jfr. p. 2342).

†*Altertavlemaleri.* 1693 betalte kirken 24 mk. for et skilderi paa altertavlen at gøre[6], muligvis et predellamaleri og identisk med det nadverbillede, som 1772 afvaskedes og udbedredes med kulører, hvor det var beskadiget[8].

(†)*Prædikestolsalter.* Af kirkens alteropbygning, indrettet efter den store ombygning 1787, findes nu intet på oprindelig plads, men af de bevarede, adsplittede dele samt af regnskaberne fremgår, at udformningen af alterpartiet har været beslægtet med Augustenborg slotskirkes fra 1770'erne (p. 2164 og fig. 3). Opbygningen har bestået af et prædikestolsalter med prædikestolen over alterbordet. Denne *prædikestol,* nu i museet på Sønderborg slot[25], består af fire rektangulære storfelter, hvert ligesom pulpituret (p. 2345) med netlagte lister smykket med rosetter i krydsene, tandsnit på gesims og postament samt snoede trekvartsøjler på hjørnerne. På overgangen mellem underbaldakinen og den firkantede bærestolpe er der kraftige bladornamenter. Bagtil, hvor stolen er åben, har den sluttet sig til østvæggen med adgang gennem en dør som i Augustenborg. Den øvrige opbygning fremgår delvis af en malerregning fra 1790[8]; her omtales »prædikestolen med de to piller og under stolen to fyldinger og også derved to piller«, hvis sirater og lister forgyldtes, mens bunden hvidmaledes, en staffering, der svarer til stolens nuværende. 1787[8] blev der gravet huller og lagt grundvold til fire piller under loftet, rimeligvis de ovenfor omtalte piller, der således har båret et til nordpulpituret svarende pulpitur, hvorpå det nybyggede orgel (p. 2346) blev opstillet. Hele denne østopbygning nedtoges ved restaureringen 1888—90.

Altersølv. Alt altersølv i brug er tysk fabriksvare af uædelt metal, skænket 1907. I præstegården opbevares en smuk, forgyldt *kalk* og *disk,* ifølge regnskaberne anskaffet 1662, efter at den forrige »i forleden krigstid« var blevet stjålet[5] (se ndf.). Kalken (fig. 12) har lav, sekstunget fod (sikkert fra en renæssancekalk, men noget ændret); herpå graverede versaler: Calix Ecclesiæ Vlkebvllensis Anno 1663«; cylinderformet skaft og foldeværksagtig knop svarende

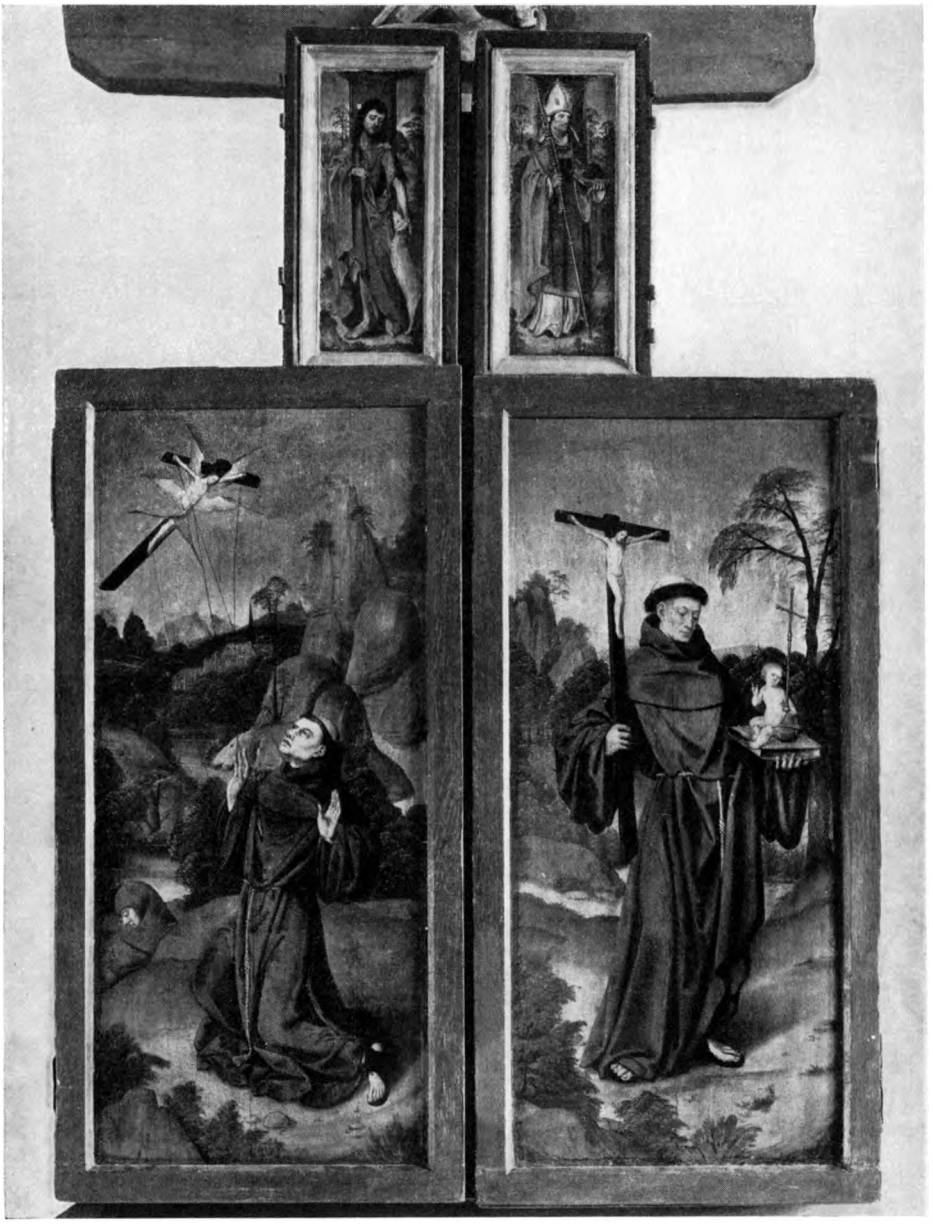

N. E. 1957

Fig. 6. Ulkebøl. Altertavlen med lukkede fløje, der nu er ombyttet (p. 2336).

til Sønderborg nr. 3 (p. 2080) med påloddede blomster mellem rudebosser, der har ret store og grove reliefversaler: »ihesvs«. Stort bæger, fornyet om ældre bund. 20 cm høj. *Disk* med konkav fordybning og svagt konveks bund; på den brede kant et graveret cirkelkors.

En †*kalk,* hvortil brugtes fire dukater til forgyldning, anskaffedes 1656 for ialt 87 mk. 6 sk.; 1658 blev den stjålet af brandenborgerne[5]. En †*oblatæske*

N. E. 1957

Fig. 7. Ulkebøl. Altertavlen med åbne (nu ombyttede) yderfløje (p. 2336).

på 13¾ lod købtes 1754[8] hos guldsmed Hans Bruun, Sønderborg (Bøje p. 404); den forsvandt under krigen 1864[26]. †*Sygesæt* af tin anskaffedes 1663[15] og erstattedes fire år efter af et af sølv[5].

Alterstager. 1) Af gotisk form, men muligvis en yngre efterligning og måske de stager, der 1673[5] af klokkestøberens svend fik støbt to nye (af tre) fødder. Fod- og lyseskål er blødt profileret, om cylinderskaftet en midtring med hulstavprofil; 37 cm høje. 2) Muligvis identiske med de stager, der 1854[12] støbtes af gørtler H. Hag, Sønderborg. Balusterskaft på fodens klokkeled over hulstav. Indslåede skablonornamenter; klokkeblomst, palmetter og guirlander på de smalle profiler. 32 cm høje.

Et †*fyrfad* til at hente ild i omtales i inventariet 1692[6].

†*Messehageler.* En rød, blomstret hagel med årstallet 1517 og med »bardyret« krucifiks, er omtalt i inventariet 1692[6]. 1659 genkøbtes for 6 mk. den hagel, der var røvet under brandenborgernes plyndring (jfr. p. 2329); 1666 forbedredes den med bånd og silke[5].

Messeklokke[27], fra 1400'rne, 43 cm i tvm. og 32 cm høj, med minuskelindskrift i bånd kantet af dobbelte rundstave: »help yhesvs vnde marya vnde vyrgo katerina«. De udvendig kantede hanke har siksakornamenter; kneblen mangler. Klokken, hvis navn »Mariæ-Klocken«[28] i regnskaberne i 1700-årene

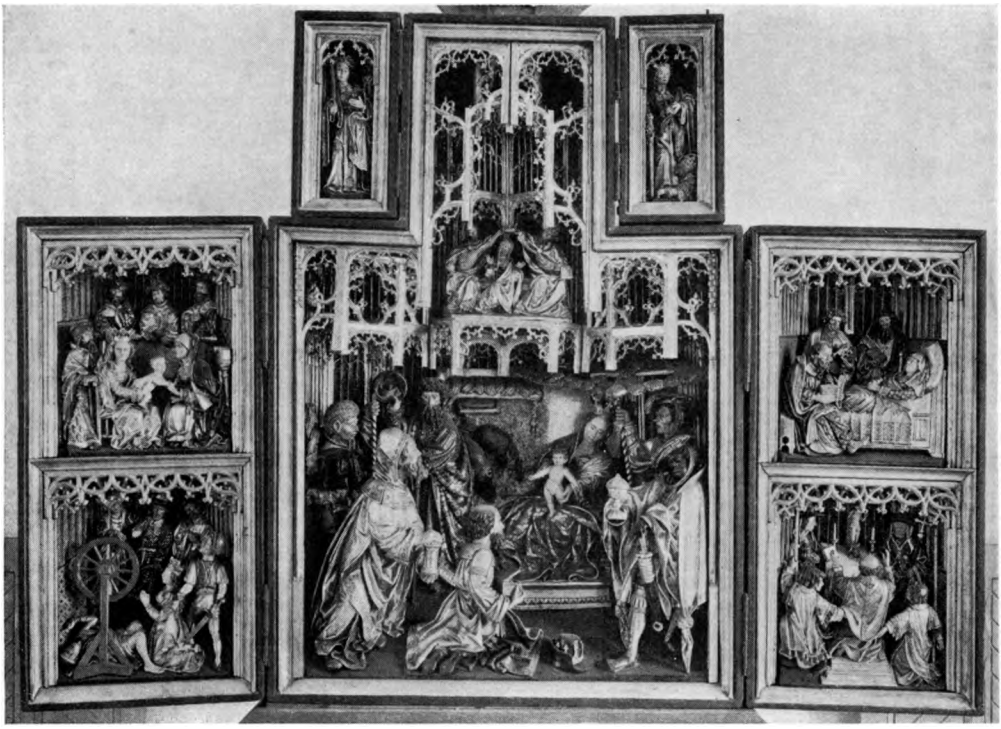

N. E.. 1957

Fig. 8. Ulkebøl. Altertavlen, åben (p. 2336).

er forvansket til »Mar«-, »Mor«- eller »Marck-Klocken«[29], hænger i tagrytteren, en placering der tidligst er omtalt 1676[6].

En †*brudekrans* nævnt 1608[6]. 1634 fik perlestikkeren 12 ½ mk. for et nyt »Cornett« [hovedbedækning omtrent som en kappe] til brudekransen[5].

Alterskranke muligvis fra 1787, da maler C. Licht malede det nye rækværk om alteret[8]. Den har lige sider og svunget forparti med udsavede balustre. 1746 købtes brædder og fyrretømmer til †*tralværk* om alteret, hvilket begæredes af menigheden »for desmere bekvemmeligheds skyld for kommunikanterne«[8]; det maledes med blå oliefarve[6]. 1772 marmoreredes balusterne, mens andre dele af skranken maledes blå, listerne sorte og foden brun[8].

Døbefonte. 1) (Fig. 14), senromansk, af granit, arkadetype og med kort, kanneleret skaft og menneskehoveder på fodens tre hjørner (det fjerde blot profileret) svarende til Treia (Kr. Schleswig)[30]. Kummen, 78—80 cm i tvm., har i den ene side et tilmuret afløbshul. 1930[31] generhvervet af kirken, efter at den en tid havde stået i Bosagergårds have. Nu i korets nordvesthjørne. *2) Fra begyndelsen af 1800'rne, af træ, 81 cm høj, nøje svarende til Ullerups fra 1839 (p. 2256), som den har stået model for. Hvidmalet med forgyldning. I museet på Sønderborg slot (nr. II, 327). †*Font.* 1771 reparerede snedker Nic. Sørensen den ganske forfaldne og ødelagte font, og 1787 fik den ny egetræsfod[8].

Dåbsfad og *kande,* nyere, af tin. Et **tinfad,* 37 cm i tvm., med bred, glat kant, uden stempler, findes i font nr. 2 (mus. nr. II, 178). Et drevet †messing-dåbsfad samt en †skænkekande af fint, engelsk tin er nævnt i inventariet 1692[6].

Et †*fontegitter* maledes 1772 blåt, fyldingerne »efter marmor«, listerne sorte og foden brun[6].

En *fod,* muligvis til et *vievandskar* (?), af sandsten, hul og tidligere bemalet, findes nu i museet på Sønderborg slot (nr. II, 156).

Korbuekrucifiksgruppe (fig. 13), o. 1250, men en del opskåret og ændret ved restaureringen 1889—90. Den godt 170 cm høje Kristusfigur har bevaret den lave kronekrans, der nu virker som en del af håret. De ca. 128 cm høje sidefigurer er noget beslægtet med Hørups (p. 2371). Korset har bolleblade, der vokser ud fra midtstammen, samt hulede skiver for korsarmsenderne med nyskårne evangelisttegn fra 1888 ff. 1772 stod korset på en bjælke bag alteret[8], 1888 befandt gruppen sig i tårnet, men efter den af professor Haupt foranledigede og ved Berlins Kunstgewerbemuseum foretagne restaurering og staffering (kronik) er gruppen anbragt over altertavlen.

†*Korgitter*(?). 1645[5] omtales en maling af kordøren og »trailerne« [gitteret].

Prædikestole. 1) I sen rokoko, men vistnok først opsat o. 1810[32] på søndre langvæg, fordi menigheden ikke kunde høre præsten fra prædikestolsalteret i øst (jfr. p. 2338). Den firfagede stol har påsatte rokokoornamenter indrammet af smalle, pålagte rundstave med små rocailler i hjørnerne; kronlisten og postamentets gesimsliste har tandsnit. Under postamentet, med felter af pålagte, flade lister, krager underdelen ud med en bred rundstav, smykket af påsatte rokokoornamenter; indsvejet, sekssidet underbaldakin med påsatte bladlister og ornamenter. Glat, sekssidet, opad tilspidsende bærestolpe. Ny opgang. Den samtidige, paraplyformede himmel har tøjnedhæng af rudenet, frynser og hjørnekvaster samt stor, tovflettet topknop over æggestav. Hvidmalet med forgyldte ornamenter. 1924 flyttet fra sydvæggen til hjørnet ved korbuen.

*2) 1790, jfr. prædikestolsalter p. 2338.

†*Prædikestole.* 1) Ifølge Danske Atlas[33] fandtes endnu 1781 en prædikestol med indskriften[28]: »1547. Gots wordt to fordering und lawe hefft Hinrik Holk to Rönhave und frow Magdalena sin ehfrow dessen predichstohl laten bueven eren kerspel-kerk tou Tzirade Is dit gottlich Werk fullenbracht«.

2) 1645[5] købtes for 6 mk. af »hr. Anders til Tuntoft« [Nordborg kirke, jfr. p. 2190] en gammel prædikestol, som hr. Povl i Ulkebøl havde begæret »for sin Svagheds Skyld, at hand deraff kunde holde bedestunden«. Den omtales allerede 1604 under Nordborg (p. 2190) og stafferedes efter erhvervelsen 1645[5]. — 1758 reparerede snedker Nic. Sørensen en af de ovennævnte prædikestole i forbindelse med dens flytning, og 1762 sort-hvid-marmoreredes †tralværk ved prædikestolen[8]. — 1790 lavede snedkrene H. Petersen Bleshøy og Hans Chr.

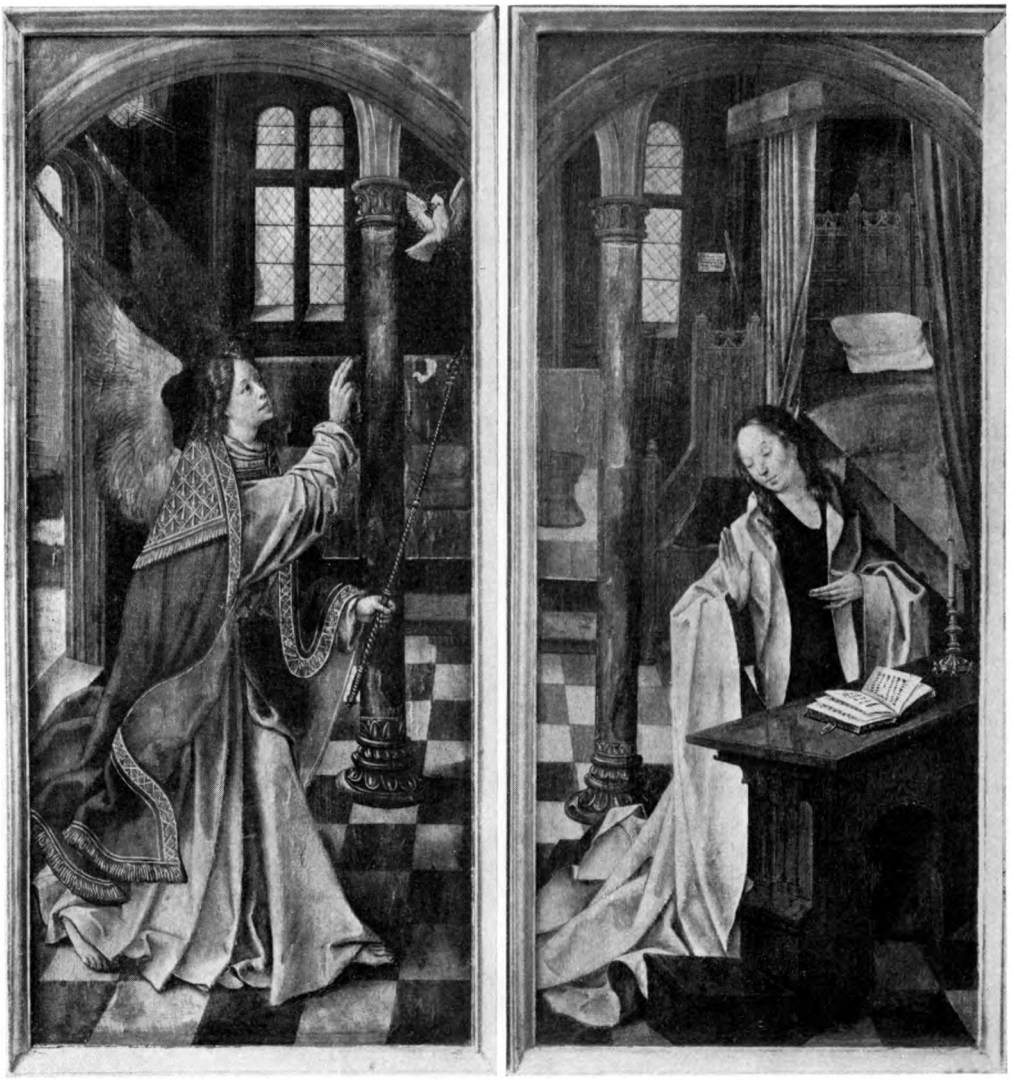

L. L. 1952

Fig. 9. Ulkebøl. Altertavlen. Yderfløjenes indvendige (rigtigt placerede) malerier (p. 2336).

Hansen den gamle prædikestol »ganz neu auswendig« for 46 mk. 6 sk., hvortil kom billedhuggerarbejde »dar bey« for 14 mk.[8].

**Timeglas* med to glas, anbragt på prædikestol nr. 2 (mus. nr. II, 315).

Stoleværk fra 1924 (arkitekt Th. Havning). I sakristiet findes et stolebrædt med indskårne versaler: »Anno 1648, 14 december / Jens Frast / anno 1664, 16. julius«. Det †forrige stolesæt, med enkle fyldingsdøre, var vistnok lavet af fyrretræ fra militærbarakker, opført under krigen 1848—50 (kronik). To lange †mands- og kvindestole bar ifølge præsteindb. til Thurah 1755 årstallet 1547 samt henholdsvis Henrich Hoicks[34] og hans frue Magdalena Reventlows navne og våben (sml. †prædikestol). Nye †stole udførtes 1758[6] af Nicolai og Chresten

L. L. 1954

Fig. 10. Ulkebøl. Altertavlen. Fløjrelief: den hellige familie (p. 2336).

Sørensen; 1762 maledes de med perlefarve, og 10 år efter maledes de lukkede stole i koret blå indvendig, og fyldingerne marmoreredes[8]. — 1717 omtales Ladegårdsstolen (sml. klokke nr. 2 p. 2350) og 1778 brudens og brudgommens stole samt blandt kvindestolene »børnestolen ved muren«[6].

En †*skriftestol* anskaffedes 1692 i stedet for den gamle[6]; 1772 blåmaledes den indvendig, fyldingerne marmoreredes, og listerne maledes sorte[8].

Vægskab, middelalderligt, hvoraf kun døren er bevaret, det øvrige fornyet i fyr ved indmuringen 1787 i korforlængelsens sydmur, nu skjult i et rum bag den tresidede korafslutning. Døren består af een egeplanke med tre, delvis fornyede gangjern med rosetudvidelser; nyere låseblik og pengeslidse med jerntragt. Udvendig gråmalet, indvendig afrenset og delvis dækket af en jernplade.

Dørfloje. 1) Til nordpulpituret, fra 1700'rne, muligvis fra 1768, samtidig med †orglets anbringelse. Den har een smal fylding med brede kvartrundstavsprofiler og meget brede rammestykker med to rækker rundhovedede søm; to sik-

L. L. 1952

Fig. 11. Ulkebøl. Altertavlen. Fløjrelief: Gregors messe (p. 2336).

sakprydede gangjern endende i dobbeltvolut samt faldrigel og ribbeformet lås, der antagelig stammer andetsteds fra. 2) (Fig. 17). I kirkens østgavl, fra 1787[8], bestående af profilerede, vinkelstillede revler og beslået med smedejernsrosetter.

Pulpiturer fra 1787 ff.[8], i vest og nord, det sidste afkortet tre fag i øst 1924. Brystværnet har kannelerede pilastre med volutkapitæler og fyldinger med netlagte lister samt tandsnitgesims; det hviler på ottekantede jernstænger, vestpulpituret desuden på træstolper fra 1888. Trappen, i skibets nordvesthjørne, med et særdeles smukt profileret panel, stammer ligeledes fra 1787. På nordpulpituret står gamle, sammenstykkede bænke, dels med tremmeryg, dels med panelryg, hvis fyldinger har forskellige profiler. Et enkelt panel, med blågrønsort marmorering, har måske sammen med et lignende, men smallere panel, anbragt i forlængelse af vestpulpituret, tilhørt et af de nedennævnte †pulpiturer.

†*Pulpiturer.* 1690/91[6] byggedes et nyt pulpitur (muligvis i nord, sml. trappe-

N. E. 1957
Fig. 12. Ulkebøl. Alterkalk 1662 (p. 2338).

hus p. 2333), »eftersom folckene ikke hafde Rum« og delvis på menighedens egen bekostning[35]. 1749/50 byggedes et nyt pulpitur af snedkrene Peter og Christen Sørensen; det maledes af Peter Hansen Dannemand i Ulkebøl; samtidig lavedes et nyt vindue til pulpituret[6], der fik plads til otte mands- og otte kvindestader[8]. 1777 omtales i regnskaberne »et saakaldt Tolvmands-Loft« og Wolleruploftet i koret, sikkert identisk med det lille pulpitur sammesteds, som menigheden to år tidligere havde fået hertugelig tilladelse til at opføre[8]. — Af et stolestaderegister 1788 fremgår, at kirken da havde flere pulpiturer, der vanskeligt lader sig placere, men sikkert har gået langs alle kirkens vægge; således nævnes: det gamle loft (sikkert i vest) med mandsstole på nord- og sydsiden, midtloftet ligeledes med mandsstole; det såkaldte fruerloft havde både mands- og kvindestole, mens det »øverste loft nærmest ved orglet« (dvs. i nord, sml. †orgel) kun havde kvindestole.

Orgel[36] 1888, leveret af Marcussen og søn, 1943 ombygget af samme firma og 1961 hovedrepareret af samme. 20 stemmer. *Orgelfaçaden* (fig. 15) stammer fra det †orgel, der byggedes 1787 (se ndf.), og som sammen med †prædikestolsalteret (p. 2338) dannede en østopbygning svarende til Augustenborg slotskapels (p. 2164). Façaden, hvortil Rudolf Chrestesen leverede billedhuggerarbejdet[8], har et hovedtårn flankeret af symmetriske mellem- og sidetårne med skævt svejet overkant, alle kronet af vaser hvorimellem akantusbladranker eller guirlander, hovedtårnet endvidere kronet af en bladomkranset oval med hertug Frederik Christians initialer. Over og under piberne Louis-seize-ornamenter, på mellemtårnene foroven stående, trompetbærende engle; panelværket under piberne smykkes af spinkelt profilerede fyldinger med guirlandeophæng på dørene, hvorover krydslagte palmegrene. Det orglet flankerende panelværk, med døre, krones af akantusbladslyng hvorimellem vase.

1789[8] stafferede maler C. Licht orglet med perlefarve, alt billedhuggerarbejdet forgyldtes med metalguld, mens bælghuset gråmaledes; nu lyst egetræsådret med forgyldning på ornamenter.

†*Orgler.* Et orgel[37] nævnes første gang i regnskaberne 1645[5]; ifølge kronikken

N. E. 1957

Fig. 13. Ulkebøl. Korbuekrucifiksgruppe (p. 2342).

var det skænket af Hinrik Holck (jfr. †prædikestol nr. 1). Dette hovedreparaturedes 1689/90 af orgelbygger Elias Wernitz, fra Ærøskøbing[6], og gennemgik atter større istandsættelser 1748 f.[8] og 1754[6] af orgelbygger J. D. Busch, Itzehoe. 1768 fik kirken nyt orgel, bygget for 500 rdl. af samme mester; det havde to manualer med henholdsvis fem og seks stemmer; manualkobling, tremulant og cimbelstern[38]. Ifølge regningen 1769[8] maledes det med »valnød-kulør«, billedhuggerarbejdet med hvidt, »forhævningen« og listerne forgyldtes med dukatguld og listerne »neden til« med cinnober. Det nye orgel anbragtes et andet sted end det gamle, antagelig på skibets nordpulpitur[38]. I forbindelse med kirkens store ombygning 1787 ønskedes et nyt orgel, hvorom man samme år indgik kontrakt[38] med orgelbygger Jürgen Hinrichsen Angel, Flensborg. Orglet, der

N. E. 1957

Fig. 14. Ulkebøl. Døbefont (p. 2341).

vilde komme til at koste 600 rdl., skulde stå færdigt til påske 1788, men »das Geribbe« skulde være afleveret til Martini 1787, for at billedskærer og snedker kunde komme igang. Dets disposition var meget beslægtet med Augustenborgs fra 1773 (p. 2168); 25 stemmer fordelt på hoved- og overværk og pedal samt cimbelstern og tremulant; tre spærreventiler og koblinger: hovedværk-pedal og hovedværk-overværk. 1852 hovedrepareredes det af orgelbygger Demant[39], men måtte vige for et nyt 1888, i vest, hvortil den gamle façade overflyttedes.

Pengeblok, rimeligvis den »Armblock« der anskaffedes 1733, og som smeden i Sønderborg leverede låse og nøgler til[6]. Ottesidet, kun 65 cm høj, med lodrette jernbånd ned midt langs alle siderne og tre tværbånd, alle med jernnagler; bredt bånd om låget, der lukkes af tre kramper, nu uden låse. Nyere, konkav pengeskål. Sekundær staffering, grå med sorte bånd. Ved indgangspanelet.

Klingpung, med nyt skaft og fløjlspose med tysk maskinbroderi; i brug indtil for nylig. En †klingpung, nævnt i inventariet 1692, var »bardyrit« og forsynet med en sølvbjælde[6]. 1772 lavede guldsmed Ph. E. Jansen, Sønderborg, en klokke på 1 lod og 3 ½ quint til en ny klingpung, hvortil fru Hannemand syede posen; det følgende år måtte guldsmeden omstøbe klokken og tilsætte 1 lod sølv[8].

Præstemalerier, på skibets nord- og sydvæg; 1860 hang de daværende fem malerier i sakristiet[40]. 1) Nicolaus Harboe, præst i Ulckebüll i 22 år, provst, d. 1710, 49 år gl. Trekvartfigur, i ornat; traditionel opstilling med bog og på baggrund af søjle og draperi. Nederst under rammelinie gulmalet skriveskrift, på tysk. Olie på lærred, i nyere profilramme. Lysningsmål 130 × 96,5 cm.

2) Johan Frederik Lange, præst ved Ulckebüll kirke, f. 1680, d. 4. sept. 1756, i sit embedes 44. år. Trekvart figur, i ornat, med bog i højre hånd og på baggrund af reol og draperi. Nederst hvid skriveskrift, på latin. Olie på lærred fæstnet på træ, i profilramme. 138 × 106 cm.

3) (Fig. 16) Lorentz Lorentzen, præst i Ulckebüll i 13 år, f. 1715, d. 1770. I nedre heraldisk højre hjørne signeret: »E. I. Hegerstedt[41] Pinsit«. Halvfigur, i ornat og med bog, på blålig baggrund. Gul skriveskrift, på tysk, på hver side af hovedet. Olie på lærred, i forgyldt ramme. 83,5 × 69 cm.

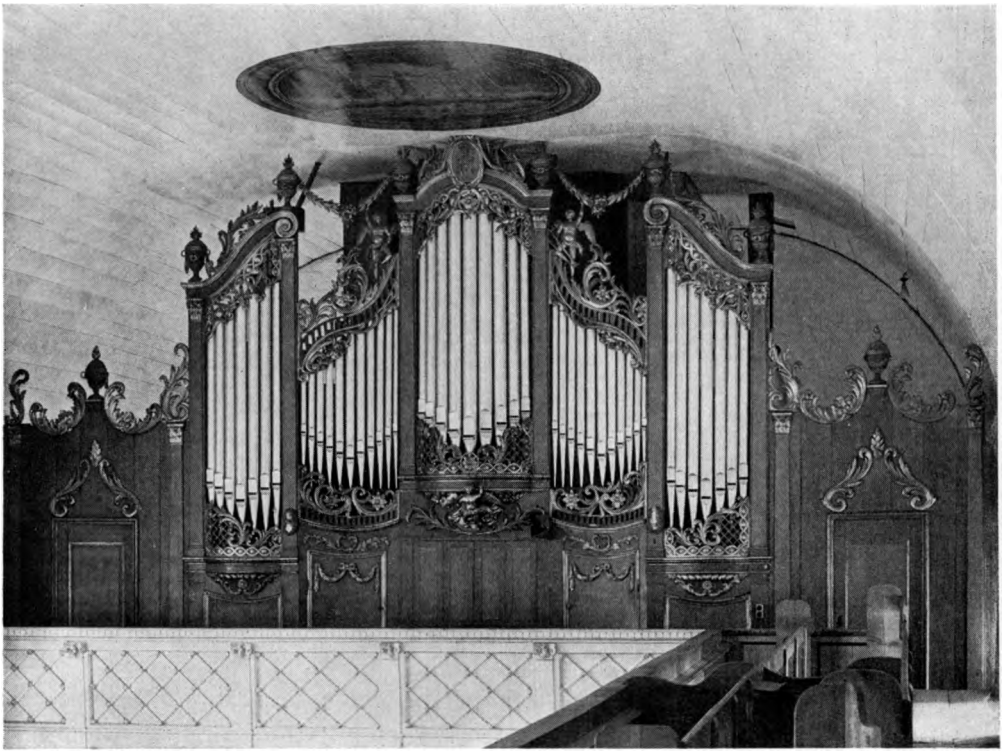

N. E. 1957

Fig. 15. Ulkebøl. Orgelfaçade 1787, på samtidigt (men ændret) pulpitur (p. 2346, 2345).

4) Rimeligvis Peter Petersen Hoeck[42], præst i Ulkebøl 1770—1808. Bagpå signeret: »Hüttmann pinx. 1775«. Halvfigur, i ornat, på mørk baggrund. Olie på lærred, i enkel ramme. 72 × 65 cm.

5) Nicolaus Claussen, »Prediger 22 Iahr in Ulkebülle«, d. 22. sept. 1831, 76 år gl. Halvfigur, i tysk præstedragt, indrammet af rødlig oval, sviklerne brunmalede. Olie på lærred, i sort træramme med forgyldte tværrifler samt hjørnecirkler. På et brædt under den nedre ramme gul fraktur i skrift og antikva. 72,5 × 54,5 cm.

6) Hans Wexels Krogh Meyer, ridder af den svenske Vasaorden og ridder af Dannebrog, f. i Christiania 31. maj 1805, præst i Ulkebøl fra 14. sept. 1831 til 1. aug. 1864, d. i Snoldelev 17. jan. 1883. Signeret: »E. Bauer«. Halvfigur i ornat. Nederst antikva. Olie på lærred, i forgyldt ramme. 61 × 46 cm. Et Dannebrogsflag[51] er anbragt over maleriet.

7) H. Chr. S. Lawaetz, præst i Ulkebøl 1884—1902. Signeret: »Dora Arnd [Rasemid?] Kiel 1902« (jfr. Dybbøl p. 2219). Trekvartfigur, i ornat. Olie på lærred, i træramme med trekantgavl hvori englehoved. 96 × 76 cm.

Maleri af Morten Luther, olie på lærred, 115 × 82 cm, i kraftigt profileret ramme. I sakristiet.

Pennetegning, usigneret, af løjtnant Leyonhufvud (sml. p. 2352), 16 × 10 cm; skænket af familien. I sakristiet.

Ligbåre til barnekiste, enkel, sort. I tårnet.

Tårnur 1887, med urskiver til nord og syd. 1743 leverede urmager Hans Peter Lorentzen, Sønderborg et nyt †slagur ifølge kontrakt af 20. okt. 1742[34]. 1766 forfærdigede maler E. I. Hegerstedt urskiven; cifrene fik ægte forgyldning på sort bund[8].

Klokker. 1) 1609, støbt af Melchior Lucas, Husum. Indskrift med reliefversaler om halsen: »Anno 1609 rege Christiano qvarto præside Iacobo Rosengrantz(I) præsvle m. Iohanne Canvto præposito Iohanne Monrado pastore Iohanne Enwaldi. — M. Melchior Lvcas tho Hvsvm goedt mi« (»år 1609, da Christian 4. var konge, Jacob Rosenkrantz lensmand, m[agister] Jens Knudsen forstander, Joh. Monrad provst, Jens Enevoldsen præst. — M. M. L. i Husum støbte mig«). Slyngbånd med kvaster over og under indskriften. 97,5 cm i tvm. 1946 omhængt af Aug. Nielsen og forsynet med patentknebel, der allerede har afsat slidspor.

2) 1677, ifølge kontrakt af 22. juni[5] omstøbt af Claus Asmussen, Husum, i hans hjemby for 872 mk. 2 sk. lybsk. Indskrift med reliefversaler, om halsen: »Gloria in excelsis deo Clavs Asmvsen me fecit Hvsvm«, midt på klokkelegemet i tovstavindrammet rektangel: »Psal. CL. Lavdate dominvm in cymbalis bene sonantibvs. Anno 1677 rege Christiano 5 præposito d(omi)n(o) Iohanne Monrado pensionario regio in Ladegaard d(omi)n(o) Iacobo Iensenio consvle svnderbvrgensi primario pastor ecclesiæ hvivs d(omi)n(us) Christianvs Lavrentivs cvm ecclesiæ senioribvs me fvndi cvravit« (»Salme 150. Pris Herren med velklingende cymbler. År 1677, da Chr. 5. var konge, hr. Joh. Monrad provst, hr. Jakob Jensen kgl. »pensionær« på Ladegaard og rådmand i Sønderborg (sml. †stolestade p. 2344), lod denne kirkes præst hr. Chr. Lorenzen tillige med kirkens ældste mig støbe«). Udsmykningen, der svarer til Asserballe (Als sdr. hrd.), består om halsen af tre ornamentbånd, det øverste med stående akantusblade i trekantfelter, herunder skriftbånd hvorunder rankeværksbort med pelikaner vekslende med englehoved i medaljoner; nederst guirlande med kvaster. På klokkelegemet endvidere Christian V.s kronede navnetræk, Maria ved korsets fod samt modstillede pelikaner. 106 cm i tvm. Indvendig i klokken gulmalede versaler: F. H. 1747 og P. H. F og P. M. 1776, samt »Ulkebüll Pfarrkirche«, det sidste antagelig stammende fra 1917, da klokken nedtoges for at omsmeltes til krigsbrug. Nyophængning som nr. 2.

†*Klokker.* 1) Kirkens største klokke, der ifølge regnskaberne 1589 havde kostet 1100 mk., var nævnte år så »fordærvet«[43], at den omstøbtes 1599, delvis ved hjælp af lån fra Lysabild kirke[6]. 2—3) 1673 var den største klokke så sprukken, at den »aldeles intet kunde ringes«, hvorfor den indskibedes i Søn-

derborg med Lübeck som mål. Mens skuden opholdtes af vinden, ankom klokkestøberen Arend Kleymann (III)[44] til byen, og med ham indgik man kontrakt 4. søndag efter Trinitatis. Klokken støbtes på kirkegården 3. juli 1673, og »da handlede han imod denne kirke som en bedrager og uretfærdig mand, hvilket den retfærdige Gud hannem betale!« Klokken, der vejede 972 lispund, sprang allerede 1677 og omstøbtes samme år[45] (se klokke nr. 2).

N. E. 1957

Fig. 16. Ulkebøl. Maleri af præsten Lorentz Lorentzen, d. 1770, signeret af E. I. Hegerstedt (p. 2348).

GRAVMINDER

Mindetavle 1922, af træ, over 77 sognemænd fra Ulkebøl, faldne i krigen 1914—18[46]. På skibets nordvæg.

Gravfliser, af rød eller grå ølandsk kalksten, 43 × 43 cm, med fordybede versaler, alle anbragt i skibets midtgang.

1) O. 1704. »Anno 170[4] den 25 januarius døde den salige mand Samuel Krucau hans aldeer 86 aar«[52].

2) O. 1755. Paul Hieronimi Hammer, d. 19. okt. 1755, syv uger gammel.

3) O. 1759. Paul Hieronimus Hammer, d. 13. juni (el. maj?) 1759, tre år og syv uger gl.

4) O. 1763. Katarina Dorthea Hammers, d. 1. febr. 1763, 12 dage gl.

5) O. 1765. Samuel Friderich Ham(m)er, d. 10. nov. 1765, fem år gl.

6) O. 1766. Paul Gerhardt Hammer, d. 5. dec. 1766, tre år gl.

7) O. 1769. »... den salige Matrone Catharina Ham(m)er«, d. 1. marts 1769, 84½ år gl.

8) O. 1779. »... den salige og dydsirede hustru Ester Lucretia Ham(m)ers«, d. 5. jan. 1779, 45 år og 13 dg. gl.

9) O. 1784. »… den salige mand Samuel Ham(m)er degen«[53], d. 21. dec. 1784, 60 år gl.

†*Murede begravelser.* 1) 1686/87 repareredes en ejerløs[6], gammel og forfalden begravelse »under stolene i kirken«[5], måske Holckerne til »Rønhoffs« (Rønhave) begravelse i skibets sydside, omtalt i præsteindb. 175 5 [28]. 2) I koret, omtalt 1718/19[6]. 3) På kirkegården »straks østen ud for døren«; den havde fra ældgammel tid tilhørt kongens gård. 1734 opstod der strid om ejerforholdet, idet begravelsen var blevet solgt til borger i Sønderborg Hans Mohr; i den an-

ledning anmodede kirken hertugen om at føre bevis for sin eventuelle ejendomsret[34].

Kirkegårdsmonumenter. Fra treårskrigen[47] findes tre og fra krigen 1864[48] fire danske samt to tyske krigermindesmærker[49]:

1) Svensk prem. lieutnant Knut Otto Eric friherre af Leyonhufvud, faldet ved Dyppel 5. juni 1848. Hvid marmorplade med fordybede versaler, lænet op ad sten kronet af hvidt marmorkors.

2) Kaptajn i generalstaben Wilh. H. A. Kranold, faldet i Over Stolk 25. juli 1850. Marmorplade indfældet i granitsten.

3) Menig af 10. bat. 3. comp. Christen Clausen Ulkebøl, d. 21. febr. 1850. Kalkstensplade sat af det danske folk.

4) Minde over 24 danske krigere faldne 29. juni 1864. Natursten kronet af hvidt marmorkors og med indfældet, hvid marmorplade; omgivet af smedejernsgitter.

5) Svensk frivillig underløjtnant H. V. L. Berzelius, faldet på Als 29. juni 1864. Oval, hvid marmorplade indfældet i natursten. På samme gravsted som nr. 4.

6) Frivillig ved 18. reg., cand. theol. P. S. Lund, såret 29. juni, d. 18. juli 1864. Granitsten, med fordybede versaler, omgivet af støbejernsgitter.

7) Over tre danske soldater døde på lazarettet i Ulkebøl 1864. Støbejernskors.

8—9) Over 25 prøjsere fra 2. bat. 6. westf. inf. reg., faldet 29. juni 1864. Støbejernsplade indfældet i natursten kronet af støbejernskors. Tre soldater fra prøjsiske jægerbat., faldet 29. juni 1864. Støbejernskors.

10) Over 76 faldne fra Ulkebøl i verdenskrigen 1914—18. Natursten, rejst 1920, anlægget tegnet af Martin Nyrop[50].

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Ulkebøl præstearkiv: Bd 3. 1671—1883. Forskelligt vedr. det kirkelige regnskabsvæsen, kirkelige afgifter m. m. — Ca 1—3. 1589—1776. Kirkeregnskabsbøger. — Cc 1. 1788. Stolestaderegister. — *De augustenborgske godser, aflev. fra Kiel, C IV:* nr. 126. 1763—1851. Ulkebøl, Kirchensachen und Kirchhof. — *Augustenborg kirkeinspektorat:* 1746—1885. Kirkeregnskaber og -bilag. — *Alsiske kirkeregnskaber:* 1632—1713. Ulkebøl. Diverse år. — *Biskoppen over Als og Ærø:* 1734—1864. Sager ang. de enkelte sogne. Notmark, Oksbøl, Svenstrup, Tandslet og Ulkebøl. — *Sønderborg landrådsarkiv:* Akthæfte nr. 1454/32. — *RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement 1848 ff. Kirkesager:* Kirkeregnskabsbøger for Als og Ærø stift 1692—1860. Ulckebüller Kirchen-Rechnungsbuch 1776—1860. — Ærø-Als stift. Tandslet-Ulkebøl kirkers regnskaber 1847—58. — *Rtk. Revid. rgsk. Kirkeregnskaber:* Nyborg provstis kirkeregnskaber 1662—74. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — *Kgl. Bibl.:* Præsteindberetning til Thurah 1755. — Chronik der Kirchengemeinde [heri ligger: »Copia. Ulkebølle Sognekald paa Als«, underskrevet »Krog-Meyer sgpr. 12. Nov. 1841«] (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af

S. A. Claudi-Hansen 1910 og P. Kr. Andersen 1950 (undersøgelse af inventar) og 1952 (konservering af altertavle). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke, Poul Koch og H. H. Olrik 1957 samt Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1960. — Supplerende oplysninger ved pastor Jens Iversen 1961.

Haupt. II, 435 f. — Elisabeth Evers: Ein Antwerpener Altar auf Alsen, i »Heimat-Blätter« jan. 1916. — J. Raben, i Fra Als og Sundeved, Sønderborg 1939, XV. hefte, p. 13 ff. — M. Hansen, i Den nordslesvigske Kirke II, 348 ff.

El. M. 1961

Fig. 17. Ulkebøl. Dør 1789, i østforlængelsens gavl (p. 2345).

[1] Acta pont. dan. nr. 4939 (25. aug. 1523); jfr. 1517 og 1522 da Johan Grote fik befaling til at resignere Ullerup kirke samt de to kapeller S. Jørgen og S. Nicolai i Sønderborg (RA. De sønderjyske fyrstearkiver. Hans d. Yngre. 8. Akter vedr. striden ml. kongen og Hans d. Y. etc. I. 1571—74). [2] Repertorium 28. juli 1487. [3] 1574 forleningsbrev vedr. den kgl. patronatsret m.m. (RA. Tyske kanc. I. A. A. (—1670). 98 II. Akter vedr. forhandlinger m... Hans d. Y. om den gejstlige jurikdiktion på Als og Ærø m.m.). Se endvidere note 1 og Kanc. Brevb. 25. nov. 1589 og Kirkehist. Saml. 4. rk. II, 657 og 659. [4] LA. Åbenrå. De augustenborgske godser. Aflev. fra Kiel C IV, nr. 88. 1670—1846. Das herzogl. Patronatsrecht etc.; jfr. LA. Åbenrå. Fyns bispearkiv: 1587—1785. Alsø hrdr.s breve. [5] Alsiske kirkergsk.: 1632—1713. Ulkebøl. Div. år. [6] Ulkebøl præstearkiv: Ca 1—3. 1589—1776. Kirkeregnskabsbøger. [7] Brev af 3. marts 1805 fra provst P. Petersen Hoeck, Ulkebøl, til biskoppen over Fyns stift. Heri anbefales, at græsning fortsat tillades af økonomiske grunde, og det meddeles, at uvedkommende kreaturer aldrig kommer ind på kirkegården, da portene holdes omhyggeligt lukket, og adgangen er spærret ved riste og trykbomme (Fyns bispearkiv: 1786—1819. Alsø sdr. hrd.s breve). [8] Augustenborg kirkeinspektorat: 1746—1885. Kirkergsk. og -bilag. [9] Bjarne Stoklund: Kirkestalde, i Budstikken 1957, p. 16 ff. [10] RA. Tyske kancelli. I. A. A.: (—1670) 98 II. Akter vedr. forhandl, med enkedronning Dorothea og Hans d. Y. om den gejstlige jurisdiktion på Als og Ærø m.m. [11] Ifølge kronikken kaldte folk tårnets munkesten for »Israeliter«. [12] LA. Åbenrå. Sønderborg amtsarkiv: sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). [13] Als sønder herreds provstearkiv: 1851—68. Synsprotokol. [14] Augustenborg kirkeinspektorat: 1746—1885. Kirkeregnskaber og -bilag. [15] RA. Rtk. Revid. rgsk. Kirkeregnskaber: Nyborg provstis kirkergsk. 1662—74. [16] Fyens bispearkiv: 1718—38. Synsforretninger over kirker m.m. på Alsø. [17] Sønderborg landrådsarkiv: Akthefte nr. 1454/32. [18] Matthaei: Holzplastik p. 198 ff. [19] Karl Künstle: Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breisgau II, 1926, p. 113. [20] Danmarks Kunst II, 241. [21] A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger. IV, 1899, p. 466 ff., jfr. Elisabeth Evers. [22] Trap: Slesvig II, 396. [23] Kronik, Haupt II, 435 og inventariet 1860 (Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—85. Kirkebygningerne, kirkeinventaret og kirkegårdene). [24] Jfr. J. Raben: Folkesagn og gamle Fortællinger fra Als og Sundeved, Sønderborg 1923, p. 17. [25] Museumsnummer II, 314. [26] Augustenborg kirkeinspektorat: 1816—86. Korrespondancesager. [27] Uldall p. 277. [28] Præsteindb. til Thurah

1755. [29] Se note 5, for årene 1711/13 og note 6, for årene 1721/22 og 1755. [30] Kunstdenkm. p. 539 og fig. 300. [31] Raben p. 23. [32] Nævnt i brandtaksationen 1811 (De augustenborgske godser, C IV, nr. 86). Stolen skal ifølge kronikken være lavet for pastor N. Clausen (præst fra 1809); sml. Jensen: Statistik p. 1617. [33] VII, 432. [34] Als bispedømmes visitatorialsager, aflev. fra Kiel C III 6, nr. 567. [35] Raben p. 48. [36] Organist- og Kantorembederne, red. af A. Buchardt, 1953, p. 210. [37] Else-Marie Boyhus: Orgeldisp. i Sønderborg amt, i SJyAarb. 1961, p. 238 f., 241 f. [38] De augustenborgske godser, aflev. fra Kiel, C IV nr. 126, 1763—1851. [39] RA. Ministeriet f. Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Dep. 1848 ff. Kirkesager etc. Tandslet-Ulkebøl kirkers rgsk. 1847—58. [40] Se note 23, sidste afsnit. [41] Sønderborg-maler, der i øvrigt arbejdede i kirken i 1760'erne (se note 6 og 8); jfr. Nordborg p. 2190. [42] Arends I, 376. [43] RA. Tyske kane. I. A. A. (—1670). 98 II. 1567—91, 1609. Akter vedr. forhandl. m. enkedronning Dorothea og Hans d. Y. om den gejstl. jurisdiktion på Als og Ærø m.m. [44] Thieme-Becker XX, 1927, p. 492. [45] Udførlige regnskaber er bevaret fra 1673—80 (se note 5), jfr. uddrag hos Raben p. 26 ff. [46] Raben p. 114. [47] Krigergrave p. 21 f., 36, 84 ff. [48] Samme p. 22, 91 f, 153 f. [49] Raben p. 82 ff. [50] Samme p. 113. [51] Om den historie der knytter sig til flaget, se Den nordslesvigske Kirke II, 350 f. [52] Ifølge kaldsbogen (ved embedet) samt en lokal slægtsbog (venligst oplyst af sognepræsten) var S. K. degn i Ulkebøl 1642—1704 og søn af Notmark-præsten Frederik K. Han var gift med Agathe Ewald, datter af Ulkebøl-præsten P. Ewald, og deres sønnedatter var gift med degnen Paul Hammer, se ndf. [53] Om degnen P. H., se Bogen om Als, red. af R. Huhle, Aabenraa 1956, p. 212 ff.